

E13. I pilgrimmenes fodspor i Nordsjælland

Poul: Der er en stor trængsel herved graven. Helenes grav i Tisvilde. Det er Sankt-hansaften. Året er 1847. Folk fra hele Sjælland er valfartet hertil. Voksne og børn med skrantende helbred er først draget til helligkilden Helenekilde ikke langt herfra. De har tappet vandet og fragtet det med herhen til Helenes gravplads. Her til aften lyder sang, musik, taler og råb fra alle sider. Folk venter utålmodigt på, at en lille beskeden plads på graven bliver ledig til dem, så også de kan lægge deres hoveder på den, på graven, mens de drikker vandet fra den hellige kilde og langsomt slumrer hen.

Louise: Du lytter til Obscuritas. Når noget i livet er stort, særligt eller vanskeligt, har vi til alle tider markeret det med ritualer. Det er dem, som denne podcast handler om. Og denne gang er ritualet kropsligt. Det er en vandring, en pilgrimsfærd mod det hellige sted, Helenekilde.

Martin: Når man står heroppe på toppen af skrænten, så er det jo et utroligt panorama, der åbner sig.

Louise: Siden middelalderen er kilden i Nordsjælland blevet dyrket som hellig. Pilgrimme er valfartet hertil.

Martin: Kilden kan vi se her. Og ellers kigger vi direkte ud over det åbne vand.

Louise: Kilden er knyttet til sagnet om Sankt Helene, og det er ved sagnet, at vores rejse starter...

Martin: Hej. Martin Wangsgaard Jürgensen, Nationalmuseet, Danmarks Kirker.

Louise: ... her på den stejle, åbne skrænt ud til Tisvilde Strand.

Martin: Nogle bønder fra Tibirke Sogn står ved kysten og ser, hvordan bølgerne slår ind. De ser ud på denne store horisontlinje. Hvad de laver nede ved stranden, ved vi ikke. Men pludselig får de øje på en sten, en kæmpe kampesten, der skyller i land med en ung kvinde liggende på. Det er jo en mirakuløs hændelse. Bønderne ved vi ikke, hvordan reagerer, men i eventyret eller sagnet hiver de hende i hvert fald ind i land og

bjærger denne unge, døde kvinde. Kvinden, finder vi så ud af, hedder Helene og kommer fra Skåne, hvor hun er blevet myrdet. Hun er prinsesse og er blevet myrdet. Hun er blevet kastet i havet for at skjule ugerningen. Men takket være hendes hellighed, rejser hun sig op fra havbunden på denne sten og bliver nu med bølgerne ført til Sjælland, hvor hun går i land. Bønderne tager som sagt pigen, den døde pige eller kvinde, med sig ind på land og begynder at bevæge sig op ad skrænten med henblik på at bære hende til Tibirke Kirke, hvor de vil begrave hende på kirkegården. Det er tungt arbejde, og de når kun halvvejs op ad skrænten. Så må de tage et hvil. Og dér, hvor de lægger den afdøde Helene, der springer der en kilde som det andet store tegn på hendes hellighed. Det første var klippen, hun er drevet i land på. Da de nu er kommet op fra skrænten, begynder de deres tur op mod Tibirke kirke, og da de er de kommet et godt stykke væk fra der, hvor kilden sprunget, der bliver denne bære, de slæber kvinden på, så tungt, at de er nødt til at sætte hende ned. Og uanset hvad de gør, kan de ikke flytte hende. Hun simpelthen for tungt. Hun vil ikke videre, og de forstår, at det er her, hun faktisk vil begraves. Dette bliver det sted, hvor de kan etablere den lille helligdom viet til hendes navn. Der bliver opført et kapel ved hendes gravsted, måske oven på hendes gravsted, og det bliver dette valfartsmål sammen med kilden, som man i dag kender som Helene Kilde og Kapel.

Louise: Sådan lyder sagnet om Sankt Helene, en nordsjællandsk helgeninde. Visse steder, hvor et mirakel har fundet sted, bliver med tiden pilgrimsmål, fordi de betragtes som helligsteder. Vi står ved et af de hellige mål, en helligkilde, som springer her halvvejs oppe ad skrænten ved Tisvilde Strand, hvor vinden i dag er bidende, og hvor bølgerne bruser hvidt skum ind på kysten.

Martin: Her står vi så og kigger på den gamle Helene Kilde. Det er lidt forvirrende i dag, fordi der faktisk er to steder. Den ældste af dem, den vi ser, er en stensat brønd, der også bliver kaldt Kongekilden, der kan føres tilbage til Christian den Fjerdes tid, hvor kilden havde en ret stor søgning. Men i dag er det faktisk den ved siden af, der er noget yngre, hvor kilden rent faktisk løber, hvor kilden springer nu. Sådan er det med disse helligkilder. De flytter sig hele tiden. Så de har sådan ret uroligt liv i undergrunden. Men det, vi kigger på her, er i virkeligheden en kvadratisk kasse stensat med ret store kampesten.

Louise: Og bag os?

Martin: Og bag os har vi havet. Der ligger havet her. Det er ved at klare en lille smule op, men ellers er det et ret tåget hav, vi har herude. Og man er virkelig tæt på elementerne. Det er igen også noget, der kendetegner ret mange af disse valfartsmål, disse små valfartssteder, at de tit ligger på udsatte områder. Steder, hvor arbejder sig hen. Altså, man skal kæmpe lidt for at komme derhen. Og når man så når frem, så er der en eller anden dialog med et større landskab. Det kender vi faktisk fra utroligt mange steder. Ofte er det faktisk havet, men det kan også være søer, og det kan være store skovområder. Men at valfartsmålet, kilden her, interagerer med et større panorama, et større landskab, hvor den der valfartende pilgrimme formentlig har kunnet få en fornemmelse af storhed eller af noget, der åbner sig, når man når dertil. Tror ikke det er tilfældigt, i hvert fald, at det tit er ved kyststrækningerne, at vi finder disse valfartsmål.

Louise: Vandet i kilden, hvad er der med det vand?

Martin: Det er jo et godt spørgsmål. I et kristent univers, der foreligger der allerede i Bibelen utroligt meget om kilden som det guddommeliges manifestation i verden. Det hellige bryder ind i verden som en kilde. Og vi har sådan nogle billeder af kilden som det, der giver nyt liv osv. En masse billeder, som jo vokser ud af en mellemøstlig verden, hvor hele dette bibelske univers er tørt, og hvor kildevandet har en helt særlig symbolik. Som ikke desto mindre også kan overføres til os. Og her kan man måske helt lavpraktisk overveje, hvad forskellen er mellem en frisk kilde, der springer, som du har hentet kan hente vand i, som er koldt og lifligt, og så det vand, der egentlig er din normale kilde til adgang til drikkevand, nemlig brønden, som du har stående hjemme i landsbyen, som er dette hul, der er gravet ned, og som er stillestående vand med alt, hvad det medfører af ting, der kan ryge ned i den og forurening osv. Så ved kilden er der altså et eller andet med det rene, uforstyrrede, der pibler frem og er klart og koldt i modsætning til det andet, som man har derhjemme. Det gør, at der er et eller andet. At det har en eller anden stærk symbolsk kraft, der som sagt kan flyttes direkte fra Bibelens univers til en dansk kontekst også, og som stadig kan give mening.

Louise: Og det har et lægedomsry? Altså, en helbredende kraft ligefrem?

Martin: Ja. Nogle kilder - det jo ikke alle kilder - får lige pludselig dette ry som værende særligt hellige. Og det er jo givetvis fordi, at man opfatter kilden, der springer, som et

udtryk for Guds vilje. Som et udtryk for det hellige, der så at sige bryder igennem som en gave til mennesket. I middelalderen er vandet helbredende, fordi det er helligt. Efter reformationen begynder man at have ideen om dette med lægekilderne og kilden som helbredende mere end helligkilde. Der er noget der, man skal være opmærksom på. Helligkilden, så vidt navnet overlever, bliver i virkeligheden en helsekilde. For især i renessancen har man stadig en ide om, at vandet som sådant er en gave fra Gud, der er helbredende. Det er en gave, nærmest en form for medicin, som ligger i landskabet og er plantet med guddommelig kraft. Det ændrer sig lige så stille op igennem 1600-tallet, hvor man bliver mere og mere opmærksomme på, at det kan være forestillingen om, at der er noget i vandet, der er godt. Altså, så det nærmest bliver en form for medicin, og det er noget naturligt. Det er ikke som sådan noget helligt eller noget, der har med Gud at gøre. Det er noget, der er godt for dig. Så der sker altså en gradvis sekularisering af helligkilden efter reformationen, som jo lever videre oppe i dag, hvor vi stadig har disse tanker om kildevand som noget særligt og som noget helsende.

Louise: Nu skal jeg lige finde den frem i min lomme, men jeg har han en plastikvandflaske med her. Jeg tapper af kildevandet i min medbragte flaske, præcis som mennesker før mig har gjort det gennem mange hundrede år. Jeg kan ikke lade være med at tænke "Hvad nu hvis?" Og derfor sender jeg en tanke af sted. En lille bøn om godt helbred. Jeg ønsker mig, at min datter skal have sin mor i mange år. Jeg skal jo drikke vandet.

Martin: Eller vaske dig med det.

Louise: Eller vaske mig med det.

Martin: Hvis du har nogle sår, så kan du vaske dine sår med det.

Louise: Det skal jeg lige tænke over. Men disse mennesker, der har stået her gennem så mange år, hvad er det for nogle håb, problematikker og ting, som de har stået og tænkt på, mens de har tappet vandet her?

Martin: Jeg ved, at jeg bliver ved med at sige det, men vi er nødt til at tænke, at dette er et sted, der jo har strakt sig over en meget lang historie. Så man kan sige, at det jo ikke er én type problematikker. Der er meget stor forskel på, om vi er i 1800-tallet, slutningen af 1700-tallet i middelalderen. Men der er i hvert fald ingen tvivl om, at det i den ældre

del af dette lange spænd er folk, der er kommet her med problemer. Det er folk, der er kommet med problemer, de ikke har kunnet få løst på anden måde. Det kunne være udvortes sygdomme: hudsygdomme, problemer med sår, problemer med lemmer, der gør ondt og muskelsmerter. Alle mulige er formentlig kommet her og har håbet på, at de ved at bade deres sår i disse, har tænkt, at det har kunnet hjælpe dem. Senere, når vi er i slutningen af perioden, hvilket vil sige i slutningen af 1700-tallet og 1800-tallet, er der en hel del nostalgi forbundet med disse kildevalfarter, hvor man er bevidste om, at man gør noget, der rækker bagud i tid. Og hvor man er bevidste om dette som noget lidt anakronistisk. Men det er hele tiden denne leg med "Tænk nu hvis det var rigtigt." Denne forventning om, at det måske faktisk kan gøre noget, dette. Denne mystik, der ligger i det, og denne penduleren frem og tilbage, når man står med disse mystiske oplevelser. På den ene side tror jeg ikke på det, men jeg håber lidt. Det kunne jo være spændende, men det er det nok ikke. Og frem og tilbage.

Louise: Vi bevæger os nu mod næste hellige mål på valfarten: Helenes grav, som ligger kun få hundrede meter inde i landet, og som er en vigtig del af helbredelsesrejsen. Vi står heroppe ved Helene Kilde nu. Vi må stå her, og vi skal hened. Ifølge sagnet er det dér, hvor båren med den afdøde Sankt Helene af Skåne blev så tung, at den sank i jorden. Og altså her valfartede gik hen, efter at de havde tappet af det hellige vand.

Martin: Jeg tror, at den måde, det som oftest har fungeret på, er, at man har været til messe i den nærliggende kirke. Det vil sige, at det her er Tibirke Kirke, man har været til messe i, hvorefter man er gået, formentligt syngende, ned til helligkilden, hvor man har tappet sit vand og har vasket sine sår, hvis det var det, der havde været problemet. Man har gjort det, som man nu kunne nede ved vandet. Måske med lerflasker eller andre beholdere er man så på vej op til kapellet, hvor man deroppe har skullet bede takkebønner til Helene. Hvis det rent faktisk er hende, man er valfartet til og ikke er noget andet. Det ved vi jo ikke helt om middelalderen. Men det, vi i dag kalder Helene. Lad os kalde hende Helene. Hvis det har været Helene, så er man gået til kapellet og har været i bøn til hende om, at helbredelsen måtte ske, og at det, man ønskede sig, måtte gå i opfyldelse. Og derfra har man så måske gennemført en form for vågenat, hvor man har ligget deroppe. Tilbragt noget tid i hvert fald. Og så er man taget hjem. Så: kirke først og dernæst kilde og kapel. Så er vi jo ankommet til det, der i dag hedder Helene Grav, men som vi vel egentlig burde kalde Helene Kapel. Det er jo en sådan en parcel her midt i sommerhusområdet. Det ligner i hvert fald et sommerhusområde, vi er i, hvor der er en

parcel, der er ryddet. Og dér ligger der så en kvadratisk mur, som vi kigger ind på, der rejser sig op i et lidt kuperet område. Det er ret bakket derinde. Men der ligger så det, der er fundamenterne til kapellet.

Louise: Så ifølge sagnet, som du tog os igennem helt i starten, var det så her, at hun blev tung at bære, Helene.

Martin: Ja, ifølge sagnet var her, at bønderne på vej til Tibirke Kirke mærkede, at hun blev for tung. Hun ville ikke mere. Hun ville ikke videre. Og det er sådan et helt klassisk motiv fra folkeeventyr. Når man skal til at fortælle, hvorfor kirkerne bliver bygget, og hvorfor kirkerne ligger, hvor de gør, så er det typisk fordi, at der er noget, der stopper. Det kunne for eksempel være okser, der har skullet køre den vogn, hvor kirkens sten lå, de sten der skulle bruges til at bygge. Pludselig stopper okserne og vil ikke videre. Og så bygger man kirken dér i stedet for et eller andet sted. Så det er et helt klassisk motiv, dette med, at man er på vej med noget, men pludselig er der noget, der forhindrer en i at komme videre. Og så gør man det. Så bygger man så dér. Og det er jo sådan et eller andet billede på, at det er højere magter, der har betinget, hvorfor noget er, hvor det er.

Louise: Jeg har jo vandet med i min flaske her. Hvad er næste skridt i helbredelsesprocessen?

Martin: Det vand, som du har med der, vil jeg tro, at du tager med hjem og drikker derhjemme. Eller vasker dine fødder, eller hvad du nu vil med det. Fordi egentlig er det ned ved kilden, at du nok skulle have drukket det, du ville drikke og konkret vaske det, du ville. Det, der sker, når du kommer herop til kapellet, det er, at du nu i princippet er på vej ud af ritualet. Du er på vej ud af ceremonien. Det hele begynder ved gudstjenesten i kirken, og så går man ned til kilden. Og dér foretager man den operation, det nu kræver. Det vil sige, at man vasker sig. Man renses sig. Nu er du renses, og nu har du bevæget dig fra kilden op til kapellet. Og så er det nu, at du skal sige din bøn og din tak for, at det, du håber, vil ske, skal ske. Så det vil sige, at du går ind i kapellet går ind. Og der er der - givetvis, hvis vi er i middelalderen - en præst, der formentlig tager imod dig. I fejrer en messe, hvor du sammen med de andre pilgrimme sidder. Er vi efter reformationen, så er det ikke sikkert, at der er nogen præst der. Det er der givetvis ikke. Det kunne der måske godt være, men fælles for både før og efter reformationen er, at når du har sagt dine bønner, så efterlader du det, du gerne vil af med i kapellet. Så det kunne være en

krykke, hvis du humper eller har problemer. Det kunne være en bandage. Det kunne være alt muligt. Noget, der symbolsk har noget at gøre med det, du gerne vil af med, efterlader du i kapellet. Så hænger det der, måske med en lille tekst, som din sognepræst måske har skrevet for dig, hvis du ikke selv kan skrive. Eller dig selv, hvis du selv kan skrive, eller nogen du kender, der kunne skrive det for dig. Med en tak, hvor du forklarer, hvad du lider af, og hvor du så takker, fordi det er overstået. Og når det er gjort, så tager du ud. Hvor lang tid du er i kapellet, er lidt svært at afgøre. Det kan være en hel nat, du har ligget i kapellet i bøn, men det kan også være et relativt kort besøg, for eksempel en enkelt gudstjeneste. Der er ikke nogen faste regler for dette. Det hele er meget løst defineret og formentlig meget betinget af tidspunktet på året, hvor dette udspiller sig, og hvor tæt vi er på en højtid.

Louise: Ifølge folketroen var kraften i de hellige kilder særligt stor ved Sankt Hans. Så på denne aften langt oppe i 1800-tallet er folk fra store dele af Sjælland derfor strømmet hertil. Jeg har læst en beskrivelse fra midt 1800-tallet, hvor det er sognefogeden i Herfølge, Peter Jensen, som sammen med sin kone, Karen, besøger graven her en sankthansaften. Og der beskriver de det som om, at der er meget trængsel her. Der er råb og musik og tale fra alle sider. Og de venter ligesom på, at en plads på graven bliver ledig til Karen, skriver de. Hvad handler det om?

Martin: Jamen, det er en del af det liv, som vi ved, har udspillet sig ved både kilden og graven efter reformationen. Sankthansaften bliver virkelig en højtid. Det er dér, man op søger dem. Over hele landet er helligkilderne stærkt besøgte omkring midsommer. Men der er disse markeder og festligheder, der opstår omkring nogle af disse valfartsmål. De såkaldte kildemarkeder, der er. Tisvilde er helt klart et af de steder, hvor vi kan se, at der er en stor søgning, som til dels handler om fest, men samtidigt også handler om det at få lov til at efterlade en bøn ved graven. Også nede ved vandet ved kilden. Og det er jo tydeligvis noget, der har tiltrukket folk. Det at være til festen og være til kildemarkedet i Tisvilde har også indebåret, for mange formentlig, at man er gået op til graven. En del af dem.

Louise: Jeg mener, at der står i denne beskrivelse, at hun drikker vandet, mens hun lægger sit hoved på graven.

Martin: Så hun har taget vandet med hjem. Det kan sagtens være. Man skal huske i alt dette, at der er nogle selvgroede praksisser, der eksisterer efter middelalderen. Af de folk, der kommer her, vil der være nogle i nabolaget eller oplandet, der har kunnet komme her hvert år. Andre er måske kommet længere væk fra og har så kopieret, hvad de ser, at de lokale gør. Men dybest set, så tror jeg, at folk har kunnet gøre mere eller mindre, som de selv ville. Fordi det er en form for selvgroet praksis, kan man sige. Noget, der er selvreguleret. Der er ikke nogen, der har sagt til dem: "Du skal gøre det sådan. Det er forkert, hvis du gør sådan." Så at hun har haft vandet med herop, tænker jeg, lyder helt plausibelt. Det har hun uden tvivl gjort.

Louise: Nu siger du godt nok, at jeg nok skulle have taget en tår, mens vi stod nede ved kilden. Men jeg syntes godt, at jeg kan gøre ligesom hun, Karen, gjorde her ved graven. Tror du godt, at jeg kan drikke det?

Martin: Jeg tror sagtens, du kan drikke det.

Louise: Okay. Og er der ellers noget, jeg skal tænke på imens?

Altså, du kan tænke på din helbredelse. Du skal jo tænke på det, der har ført dig hertil. Der er jo noget, der har gjort, at du har opsøgt stedet. Det kan være en lidelse. Det kan også bare være et ønske om et eller andet, hvis du har et lidt mere uhåndgribeligt ønske om lykke, eller hvad det nu kunne være. Så jeg synes, at du skal tænke på det, som du ønsker, at Helene eller er Gud - afhængig af, hvor du ligesom er i verden.

Louise: Har jeg noget...?

Martin: Ja, lidt brøndgrums, der er fulgt med. Og så kan du jo nu lægge dig til at sove. Og ligge dig der og hvile dig.

Louise: Er jeg helt fjollet, hvis jeg lige går derop? Må man godt gå derop?

Martin: Ja ja.

Louise: Var det ikke bedst, hvis man kunne blive her? Man bestemte jo selv. Men hvis man kunne blive natten over?

Martin: Jo. Vågenatten ved vi er en vigtig del af det. Det at være ude hele natten. Det er noget vi kender fra middelalderen. Jeg bliver ved med at tale om middelalderen. Men altså, i middelalderen ved vi, at det at våge ved helligdommen er noget, man gør. Og det er noget, der lever videre efter reformationen. Hvor man ved disse kilder sidder ude hele natten. Det er jo noget, man kan, fordi det netop foregår ved midsommer. Det er den lyse sommernat, og det bliver tidligt daggry og så videre. Det er en vigtig del af det.

Louise: Hvornår stopper folk med at komme her?

Martin: De er jo aldrig stoppet. Principielt er hele Tisvilde jo stadigvæk så sovset ind i Helenes hellige vand, at der overalt er skilte, og skolen hedder Sankt Helenes Skole. Hun fylder det hele. Og der er også en musikfestival her, så vidt jeg husker, som fortsættelse af Kildemarkederne. Der er et badehotel, der også har med vand og stranden at gøre. Så man kan sige, at det hele fortsætter på en måde. Men alligevel ikke, for det er jo ikke det samme. Men det er måske det, der også har været i vores snak. Vi har hele tiden snakket om noget, der strækker sig fra middelalderen, hen over reformationen og op til i dag. Og det kontinuerlige i det har været kilden, helligkilden, og til en vis grad også kapellet heroppe. Det, der er gledet ud af samtalen, er landsbykirken, som jo har været den tredje part i det. I middelalderen har den været en vigtig tredjepart. Den forsvinder så ud af det. Men det er ligesom det eneste, der er konstant, og alt rundt om har hele tiden transformeret sig. Hele tiden ændret sig. Men man er kommet her, og man har brugt det. Men folks tankegang - deres mindset, om man så må sige, er blevet noget nyt og har skiftet gradvist. Så man vil også hele tiden kunne have flere forskellige forestillinger samtidig ved kilden. Så én har kunnet komme der med en religiøs forestilling, mens vedkommende der stod lige ved siden af, kan have opsøgt kilden, fordi han eller hun har troet, at det var lægevand, og tænkt, at vandet havde en særlig medicinsk kvalitet.

Louise: Vand er ikke bare vand, heller ikke i dag?

Martin: Nej, vi knytter utroligt mange forestillinger til vand. Der er nogle ideer om, at noget vand er bedre end andet vand. Der er nok et eller andet i os, der måske gerne vil være en del af denne myte om vandet. Vi vil gerne købe ind i det og være en del af det og gerne tro, at vi på en eller anden måde kan være i kontakt med noget bedre og stør-

re ved at drikke kildevand frem for postevand fra vandhanen, selvom det kemisk set er fuldstændig det samme. Dette med at det kommer op fra jorden. Principielt, når du står og kigger på kilden, så kigger du på noget, der er urørt. Noget, der kommer et eller andet sted langt væk fra og kommer op til os og ud til os. Der er ingen, der har rørt ved det. Det er helt nyt og helt klart. Det, tror jeg, er en utroligt stærk symbolik, der ligger i det, som vi jo kan følge langt tilbage. Formentlig helt tilbage til dybt nede i oldtiden har denne idé, der næsten er som et mysterie, eksisteret. At det bliver født ud af jorden.

Poul: Du har nu lyttet til historien om Sankt Helene og hendes grav og hellige kilde, som syge pilgrimsrejsende, lærde, rige og fattige har valfartet til gennem århundreder. Vand har nemlig til alle tider været en magisk bro til noget andet. Til guder, til onde kræfter og måske til et bedre helbred.

Louise: Obscuritas er produceret af Louise Lindblad for Vores Tid med støtte fra Demant Fonden. Redaktør er Rikke Caroline Carlsen. Du kan finde flere podcasts om historie ved at søge på Vores Tid i din podcast-app.